

Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2010. – 418 с.*

За останні роки інтерес до історіографічних студій в Україні помітно зріс. Почасти тому, що після кризового етапу, пов'язаного з методологічним вакуумом першого пострадянського десятиліття, сцієнтична історія опинилася в ситуації своєрідної "інтелектуальної революції". По суті вона є революцією методологічною. Таке модерно-постмодерне оновлення української історичної науки значною мірою підсилюється впливом ззовні – перейманням сучасної європейської традиції. Власне методологічні зміни швидко й досить помітно позначаються на історіографії, яка тепер ще рельєфніше заявляє про себе як самостійну науку. Про це свідчать дискусії на кількох міжнародних конференціях, що відбулися протягом останніх років, також низка нещодавно захищених дисертацій і опублікованих монографічних видань.

Однією з оригінальних за тематикою комплексних історіографічних праць є рецензована монографія Оксани Рудої. Вона присвячена самотньому за колоритом сприйняттю та не менш унікальній інтерпретації історії українського козацтва і козацько-польських відносин у працях польських учених кінця XIX – першої третини XX ст.

Нам видається, що загальна ідея та структура монографії досить продумані й продуктивні. Вони відкрили необхідний простір для реалізації мети студіювання і вирішення конкретних завдань наукового пошуку.

У передмові, яка вводить читача у предметне поле дослідження, авторка подала загальне історичне тло формування образу українського козацтва у польській історіографії, наголосивши на визначальному впливі позанаукових чинників, зокрема, актуальної на той чи інший час політичної ситуації. Констатується, що сучасні польські історики, принаймні ті, які досліджують козацьку проблематику, розглядають Україну як самостійний суб'єкт історичного процесу. Водночас у масовій свідомості поляків продовжують зберігатися стійкі негативні образи минулого, породжені українсько-польським протистоянням, хоча як свідчать результати соціологічних опитувань, намітилась тенденція до зростання у польському суспільстві прихильності до українців. Тут, дослідницею зауважено структурну й функціональну подібність історіографічних процесів у польському і українському випадках, як і у становленні самих історіографій, так і щодо виконання ними ідентифікаційних функцій у процесі модерного націотворення власних спільнот. Передмова також містить детальний огляд наукової літератури предмету, що досліджується, яку авторка поділяє на сім груп.

Джерельна база сформована із опублікованих праць польських істориків вказаного часу та неопублікованих документальних матеріалів. Із-поміж інших потрібно назвати матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України у місті Львові, Архіву Ягеллонського університету (Краків, Польща), Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, Відділ рукописів Ягеллонської бібліотеки у Кракові та Національної бібліотеки ім. Оссолінських у Вроцлаві (Польща). Крім того, ще сотні монографій, статей, доповідей, мемуарів, епістолярій, рецензій, зразків науково-критичної літератури. Зрозуміло, більшість залучених і опрацьованих праць репрезентують власне польську наукову думку. Концептуальні погляди, науково-критичні висловлювання, зауваги та доповнення, окремі репліки щодо, приміром, назв і термінів, послуговували формуванню цілісного бачення справді багатомірною й такою ж мірою самотнього світу українського козацтва у рецепції істориків сусіднього народу.

Прикметно, що О. Руда "не поспішає" зосереджуватися на тлумаченні історії козацтва, попервах віддає перевагу докладному знайомству з самою польською історичною наукою окресленого періоду. У межах першого розділу відтворений світ різних польських історичних середовищ, які функціонували в умовах бездержавності у кінці XIX ст. та до 1918 р. Особлива увага приділена краківському, львівському науковим осередкам, які на думку дослідниці мали найсприятливіші умови для своєї діяльності. Помітно менше можливостей мали історики

*Виконана в межах договірної теми "Білоруська й українська історіографія та формування історичної свідомості білорусів і українців у 1918–1945 рр." "ДФФД–БРФФД–2009" Ф29.5/10, держбюджетної теми "Історична наука України, Польщі, Білорусі в контексті модерного націотворення: компаративний аналіз" (номер держреєстрації 0109U002865).

варшавського осередку в підросійській частині Польщі. Найгірша ситуація щодо розвитку польської історичної науки склалася на теренах, підвладних пруському уряду (осередки у Познані, Торуні тощо).

Наступний, міжвоєнний період, на переконання дослідниці, позначений активним розвитком польської історичної науки, зменшенням політичних та ідеологічних впливів на неї, і як наслідок – зростанням намагань вчених “представити об’єктивні наукові погляди”.

Тут також міститься загальна характеристика наукових шкіл, інституцій, видань, найбільш знакових постатей польських істориків. Позитивно те, що авторка не обмежується констатацією історіографічних фактів, а намагається з’ясувати важливі теоретичні питання. З поміж них, певна увага звернута на проблеми методологічних засад наукового пошуку, змін дослідної парадигми, світогляду та ідеології істориків, специфічних “орієнтацій” щодо інтерпретації минувшини (“песимізму” краківської школи й “оптимізму” варшавської школи) чи політичних орієнтацій істориків міжвоєнного часу (західної та східної). Далеко не з усіма теоретичними питаннями дослідниця дала раду. На побажаннях щодо удосконалення методологічного інструментарію зупинимося наприкінці рецензії.

У другому розділі авторка, володіючи методологією сучасного наукового пошуку, не оминає, а навпаки сміливо й успішно береться за інтерпретацію джерел міфологізації українського минулого в польській науковій думці, що характеризує її як зрілу й компетентну дослідницю.

Цінність монографії посилює вдала спроба розрізнити міфологічне й наукове сприйняття подій козащини. Авторка переконливо доводить, що міфи та стереотипи, які сформувалися в ранньомодерну добу, надалі еволюціонували і в такий спосіб слугували тим світоглядним тлом, на якому й функціонувало польське інтелектуальне середовище ХІХ – початку ХХ ст. Вочевидь ментальні кліше про “зрадливого”, “підступного”, “боягузливого” козака досить своєрідно сприяли польським історикам “наближатися” до історичної “правди”. Певним моральним виправданням такої заангажованості може бути та обставина, що тогочасні українські дослідники бачили ті ж самі події з протилежними, але також міфологізованими оцінками/характеристиками. На думку О. Рудої, якраз рубіж ХІХ–ХХ ст. став періодом активізації міфотворчості та формування негативних польсько-українських стереотипів і міфів із тією різницею, що польська історіографія апелювала до традицій давньої багатонаціональної Речі Посполитої, натомість українська – до невід’ємних прав кожної нації на самостійну державність. Цим важливим питанням присвячено чверть монографічного тексту.

Отож, справді комплексний підхід дав змогу компетентно взятися за з’ясування “основних” розділів дослідження, висвітлити власне реконструкцію історичного поступу українського козацтва в польській історичній думці зазначеного періоду. Принагідно зазначимо, що в своїх розмислах О. Руда керується не даниною моді, а тим доведеним твердженням, що саме на початку ХХ ст. національні міфи виявилися найбільш затребуваними для суспільно-політичного, державного відродження східноєвропейських народів.

Третій і четвертий розділ монографії дослідниця цілком присвятила скрупульозному аналізу висвітленню в польській історичній думці історії українського козацтва. Цю складну історіографічну процедуру вона здійснила за принципом розгляду окремих тематично-хронологічних блоків. У третьому розділі з’ясована польська наукова рецепція генези та подальшого розвитку козацтва, козацького реєстру, козацьких виступів кінця ХVІ – початку ХVІІ ст., тимчасового замирення козацтва т.зв. “золотого спокою”. У останньому розділі за цим же принципом розглянута інтерпретація козацької доби: козацька революція середини ХVІІ ст., постать і діяльність Б.Хмельницького, його наступників, угоди, які укладала козацька сторона з Річчю Посполитою та іншими державами.

Все це дозволяє вести мову про ґрунтовність монографії. Вважаємо, що її вдалося досягнути передусім завдяки залученню широкого спектру вражень, думок, поглядів, “віддати належне” не меншій кількості стереотипів, тенденційних трактувань, міфів, пануючих у масовій свідомості та наукових дискурсах. Причому деякі з них сформувалися під дією попередньо вже існуючих упереджень, що додатково ускладнювало завдання дослідниці. Судячи з усього, вона справилася з ними успішно.

Виправдано, що О. Руда "не довіряє" авторам праць беззастережно, а в цілому вдало намагається проаналізувати запропоновані в них сюжети і тлумачення, спираючись на досягнення сучасної української та польської історичної науки. Водночас вона звертає увагу на мотиви, що спонукали польських дослідників мислити так, а не інакше. У кінцевому підсумку простежує трансформацію їхніх поглядів під впливом вищезгаданих політичних процесів. Отак, наприкінці першого розділу вона вказує на сприятливі умови, які склалися (поліпшилися) після послаблення російського імперського впливу на польське інтелектуальне середовище на початку ХХ ст., а надто після відновлення незалежності Польщі.

Схвально оцінюючи монографію, потрібно відмітити неупередженість та усебічність запропонованих положень і висновків у розгляді проблеми, яка концептуально насичена поділом на "своїх" і "чужих". То ж у роботі О. Рудої відмічаємо наявність дискусійних положень, як назагал критичного, навіть ворожого ставлення польських істориків до "шкідливих дій" козаків, так і "деяких позитивних аспектів". Зокрема, поширення польської культури на Правобережну Україну (явище, безперечно, яскраве, проте суперечливе й належно ще не поціноване істориками), ополячення місцевої шляхти (набагато "патріотичніша" констатація). Узагалі в дослідженні знайшлося місце реконструкції багатьох стереотипів, що й донині впливають на сприйняття українців польською спільнотою.

Важливо, що авторка істотно полегшила читачам шлях до розуміння розглянутої неї теми, розмістивши наприкінці роботи анотації англійською, польською та російською мовами. Один із висновків, з яким вона знайомить у такий спосіб порівняно ширшу читачку аудиторію, полягає в тому, що в останній час поживавився процес подолання традиційного стереотипного сприйняття історії козацтва. В українській історіографії це стосується ідеалізації, у російській і польській – акцентування уваги виключно на негативних сторонах. Щоправда, зусилля таких знаних фахівців як Н. Яковенко (Україна), Т. Яковлева (Росія), Я. Качмарчик (Польща) вочевидь ще не позначилися на загальному методологічному оздоровленні пануючих у трьох національних історіографіях підходів і тлумачень.

Додатки монографії репрезентовані бібліографією. Йдеться про своєрідну дорожню карту для зацікавленого цією тематикою читача й дослідника. Розміщений наприкінці покажчик осіб дає змогу набагато ліпше орієнтуватися в тексті, прояснювати окремі фрагменти в цілому добре продуманого тексту. Він справді добре редагований, його легко читати.

Книга О. Рудої побачила світ в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, що має знані й визнані традиції книгодруку. Це стало запорукою належного дизайну, високого поліграфічного, а головне власне наукового рівня видання.

Наголошуючи на суттєвих позитивних характеристиках монографії в цілому, маємо й деякі зауваження та побажання, які варто розглядати як спонуку до подальшої дискусії з приводу багатьох актуальних питань порушених авторкою.

Окремої розмови, як вже зазначалося, потребують теоретичні аспекти. Адже історіографічний процес являє собою надто складну систему, аби легковажити окремими її складниками, особливо такими основоположними як методологія наукових досліджень. Тому, на нашу думку, при аналізі загальної трансформації польської історичної думки, включно з її козакознавчим сегментом, варто чіткіше розмежовувати/вирізняти сферу методології (позитивізм, модернізм та їх мутації) від світогляду істориків, їхніх політичних орієнтацій тощо. Інакше будуть мати місце такі авторські казуси: "в основу методології істориків варшавської школи покладена принципово відмінна від краківської (угодовської політики) політична альтернатива" (с.42). Зрозуміло, що таке розрізнення буде мати суто інструментальний характер, оскільки у реальному науковому житті й творчості кожного історика ці складники найтіснішим чином взаємопов'язані. Проте до такої інтелектуальної процедури варто вдаватися задля розуміння суті тієї чи іншої історіографічної ситуації та продуктивності тієї чи іншої методології.

Більшій чіткості потребує й визначення таких історіографічних понять як "історіографічний напрям", "наукова школа" чи "течія". Тут авторка також припускається досить довільних тлумачень на кшталт: "ця школа (краківська) як течія в польській історіографії" (с.37), "про варшавську школу ... можна говорити як про історіографічний напрям, і як про окреслене історичне середовище" (с.42), термін "нова краківська історична

школа” “окреслював дослідницько-світоглядний напрям діяльності певної групи вчених” (с.46) тощо.

У частині аналізу міфологізації українського минулого варто звернути увагу на розрізнення історичних, історико-політичних та історіографічних міфів (оскільки ці поняття використовуються у монографії). Крім того, додаткового з'ясування потребує явище “стереотипу”, передовсім у частині історичного знання: Чи завжди стереотипи породжуються міфологічним мисленням?

О. Руда цілком виправдано приділила належну увагу дискусії між польськими та українськими істориками з тих чи інших аспектів історії козацтва. З іншого боку, про взаємовпливи історіографій, особливо в методологічному аспекті, йдеться лише принагідно. Так, авторка висловила справедливую думку, що В. Липинський був першим дослідником, який під впливом краківської історичної школи розвинув на науковому ґрунті теорію монархізму в Україні доби пізнього середньовіччя (с.220). У зв'язку з цим, чималий академічний інтерес становить проблема впливу на формування історичної концепції Липинського таких польських істориків як В.Закшевський, Ю.Шуйський тощо.

Багатсюжетність і насиченість тексту часом спричинилася до повторювання, дублювання окремих важливих положень. Так, теза про вкоріненість в українській свідомості міф щодо внутрішньо безконфліктної “козацької нації”, яка протистоїть Польщі та Росії як національним і соціальним визискувачам українців, надто часто зустрічається у різних частинах монографії (с.4, 75, 202, 350).

Висловлені зауваження та побажання не впливають на високу загальну оцінку монографії. Рецензоване дослідження концептуально збагачує, а в окремих епізодах і фрагментах суттєво доповнює та розширює попередні знання істориків про польський науковий погляд на козацьку добу української історії. Поза всяким сумнівом вона дає підстави для високої позитивної оцінки особистого внеску її авторки.

Юрій Присяжнюк, Віталій Масненко

Болховітіновський щорічник 2008 / Відп. ред. К. Крайній; наук. ред. В. Ластовський. – К.: НКПЗ “Фенікс”, 2009. – 304 с.

Болховітіновський щорічник 2009 / Відп. ред. К. Крайній; наук. ред. В. Ластовський. – К.: НКПЗ “Фенікс”, 2010. – 424 с.

Поява “Болховітіновського щорічника 2008” у 2009 р. стала своєрідним підсумком уже традиційної конференції “Православ'я – наука – суспільство”. Кожна з них від самого свого початку (2003 р.) завершувалася виданням збірки матеріалів. Поступово змінювалося її внутрішнє наповнення, наукове навантаження й, як наслідок, статус (від Всеукраїнського та Міжнародного). Відповідно постала вимога видання нового збірника, “більш глибокого за своїм характером, ніж матеріали конференції”. Про це говориться і у вступному слові до читача.

Видання має три головні частини – “ARTICULA”, “AD FONTES” та “MISCELLANEA”. Перша з них містить статті, що розподілені відповідно до тем “Історія та джерелознавство”, “Історія церкви”, “Право та церква” і “Круглий стіл “Публікація джерел: проблеми та перспективи”. Далі зупинимося на побіжному огляді студій, включених до них.

Д.П. Куштан та О.А. Пашковський представили матеріал, в якому на прикладі пічних кахлів детально аналізують православні сюжети у народному мистецтві XVI–XVIII ст. За іконографією вони розділяються на старозавітні, новозавітні (христологічні) та із зображенням євангельських символів і святих. На думку авторів, у зазначений час православне мистецтво глибоко укорінилося у народній культурі України.

В.В. Ластовський подав короткий аналіз “Помянника” Золотоніського монастиря за тими функціями, які мали подібні пам'ятки, – релігійною, національно-культурною, соціальною, економічною і політичною. Він наголошує, що досліджений він все ще поверхнево. О.Б. Прокоп'юк присвятила свою студію аналізу структури, складу та інформаційного потенціалу журналів засідань Київської та Переяслав-Бориспільської духовних консисторій у XVIII ст. О.О. Романова, розглядаючи питання контролю за дитячою сповіддю та визначення віку